

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 22, Sayı/Issue: 41, Yıl/Year: 2020 (Haziran/June)

Louis Gardet - Georges Anawati. İslam Teolojisine Giriş Karşılaştırmalı Teoloji Denemesi. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017, 744 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Furkan Ramazan Öge

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı – Res. Asst., Sakarya University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects.

furkanoge@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1236-6072>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 27/01/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 18/02/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2020

DOI: <https://doi.org/10.17335/sakaifd.680600>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Louis Gardet - Georges Anawati. *İslam Teolojisine Giriş Karşılaştırmalı Teoloji Denemesi*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017, 744 s.

Introduction à la Théologie musulmane, Essai de théologie comparée adıyla Louis Gardet ve Georges Anawati tarafından kaleme alınan ve 1981 yılında yayımlanan bu kitap, Ahmet Arslan tarafından *İslam Teolojisine Giriş Karşılaştırmalı Teoloji Denemesi* başlığıyla Türkçeye çevrilmiş ve ilki 2015 ikincisi 2017 yılında gerçekleşen baskısıyla Ayrıntı yayınları üzerinden okuyucularla buluşturulmuştur.

Kitabın her iki yazarının da rahip olması dikkate şayandır. Katolik bir rahip olan Louis Gardet (1904-1986), Müslüman-Hıristiyan diyalogunun öncülerinden sayılan bir oryantalisttir. Fransa’da dünyaya gelen Gardet, Louis Massignon’un teşvikiyle Arapçayı öğrenmiş ve çalışmalarının odağını İslâm düşüncesine çevirmiştir. Hıristiyanlık ve İslâmiyet arasında tesis edilebilecek diyalogu ve yakınlaşmayı bütün benliğiyle desteklemiş olan Gardet, Hıristiyanlığın özellikle İslâm’la daha verimli bir ilişki kurmasını ve moderniteden kaynaklanan problemlere bu iki din üzerinden gerçekleştirilecek entelektüel ve dinsel dayanışmayla çözüm bulunmasını hayatının temel amaçlarından biri olarak görmüştür (s. 14). Gardet, titiz ve objektif çalışmalarını kelâm, İslâm felsefesi ve tasavvuf başta olmak üzere İslâmi ilimlere yoğunlaştırmış ve kırk yıllık bir sürede yirmi bir kitap ve yüzden fazla makale kaleme almıştır.¹

Kitabın eş yazarı olan Georges Anawati’ye (1905-1994) gelindiğinde o, İslâm’la alakalı hatırı sayılır derecede çalışmaya sahip Mısırlı Dominiken bir rahiptir. Ortodoks Hıristiyan bir aileye mensup olarak İskenderiye’de dünyaya gelmiş ve on altı yaşına geldiğinde Yunan Ortodoks Kilisesi’nden Katolik Kilisesi’ne geçmiştir. İlk başta eczacılık akabinde kimya mühendisliği diploması alan Anawati, mesleğinin yanı sıra felsefeye ilgi duymaya ve Hıristiyanlarla Müslümanların dinî anlamda birbirlerini tanımamaları gerçeği üzerinde durmaya başlamış ve bundan dolayı rahip olmaya karar vermiştir.² Anawati’nin çalışmaları esas itibarıyla iki sahada yoğunluk kazanmıştır. Bunlar; İslâm düşüncesi, felsefesi, kelâmı, tasavvufu; Hıristiyan teolojisi, Katolik düşüncesi tarzında orta çağ İslâm ve Hıristiyan düşüncesiyle irtibatlı çalışmalar sahasıyla Hıristiyanlık ve İslâmiyet arasında kurmaya çalıştığı dinler arası diyalog çalışmaları ve etkinlikleridir (s. 13). Anawati’nin bizzat ve müşterek toplamda otuzdan fazla eseri, altı tane Arapça metin neşri ve 353 makalesi

-
- 1 H. Bekir Karlığa, "Louis Gardet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/ 372-374.
  - 2 Ömer Faruk Harman, "Georges Chehata Anawati", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek-1/95-97.

bulunmaktadır.³ Zikredilen bu bilgiler göz önüne alındığında yazarların alana hâkim oldukları görülmektedir.

Kitap hakkında mütercim Ahmet Arslan “İslam kelâmı ile Hıristiyan teolojisini bir bütün olarak ele alıp onlar arasında çeşitli bakımlardan bir karşılaştırmaya yönelik bu tür bir çalışma bildiğim kadarıyla yapılmamıştır” diyor (s. 18). Bu hususu, kitabın hem orijinalliğinin hem de alanında ilk kitap olduğundan yöntemsel ve içeriksel bazı hataları muhtevi olabileceğinin işareti olarak görüyoruz. Bunun yanında *İslam Teolojisine Giriş*, Anawati’nin uzun süredir zihninde tasarladığı ve Louis Gardet ile başladığı, üç eserden meydana gelecek projenin ilk meyvesi olma özelliğine de sahiptir.

İki yazarın birlikte kaleme aldığı bu metinde nerede hangi yazarın konuştuğu anlaşılmamaktadır. O nedenle değerlendirmemizde yazarlar şeklinde genel bir ifade kullanımını tercih edeceğiz. İlk olarak belirtilmesi gereken husus, kitabın karşılaştırmalı bir teoloji denemesi olduğudur. Yazarlar, metin boyunca kelâmın Hıristiyan teolojisiyle uyuşup uyuşmadığını göstermeyi amaçlamaktadır (s. 21). Niyetleri biri uğruna diğerini reddetmek, yargılamak, tartışmak ve kavga etmek değil, her iki disiplini de anlamak ve karşılaştırmaktır (s. 29). Girişilen bu karşılaştırma denemesinin nedeni de iki bilim arasında tesis edilecek diyalogun gerekliliğini gözler önüne sermektir: “Söz konusu olan, ne pahasına olursa olsun, eşdeğerlikler veya tarihsel etkiler peşinden koşma değil, karşılıklı bir zemin üzerinde her iki kültürü kavrama ve onları karşılıklı işaret ve karşılaştırma noktalarına göre aydınlığa kavuşturmadır. Bütün kalbimizle kendisine çağrıda bulunduğumuz bu diyalogun ve yine bütün kalbimizle kendisine inandığımız onun imkânının, kültürün tüm alanı içinde tesis edilmesi gerekecektir” (s. 26).

Çalışma incelendiğinde onun ciddi bir çaba, özenli bir uğraş ve yoğun bir mesai ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Kitapta üzerlerinde çalışma yapılan pek çok sayıda klasik metin bulunması ile eserin yapısı ve içerik genişliği bu gerçeği yansıtmaktadır. Bu meyanda eserin yapısı göz önüne alındığında onun; “Pozisyon ve Yapı”, “İslam Düşüncesiyle Bağlantılarında Hıristiyan Teolojisinin Ortaya Çıkışı” ve “Doğa ve Yöntem” olmak üzere üç kısım ve “Gelecekle İlgili Perspektifler” başlığıyla bir sonuçtan müteşekkil olduğu görülür.

İlk kısım üç bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden ilki, kelâmı tarihsel olarak konumlandırmakta, ikincisi onu İslâmi ilimler içinde bir yere oturtmaya çalışmakta, üçüncüsü de adına telif edilen eserlerden döneme iz bırakanların yapılarını analiz etmeye çalışmaktadır. Kelâmın teşekkül dönemini tasvir ettikleri ilk bölümde yazarlar, bu dönemlendirmeyi yedi aşama olarak tespit etmişlerdir. Bunlar “Medine’deki ön teşekkül dönemi”, “Mayalanma dönemi”, “Kahramanlık dönemi: Mu’tezile-Gelenekçilik çatışması”, “Eş’arîliğin

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Harman, “Anawati”, Ek-1/95-97.

zaferi"⁴, "Gazâlîci telifçilik ve Yenilerin yolu", "Donmuş tutuculuk" ve "Reformcu dönem"dir. Klasik anlayışın dışında, kelâm adına bu şekilde bir dönemeleme tespiti ilgi çekicidir. Mayalanma döneminde gerçekleşen İslâm ve Hıristiyan etkileşimi, temelde kelâmın Hıristiyanlıktan etkilenmesi şeklinde olmuştur. Söz gelimi seçme özgürlüğü, Kur'ân'ın yaratılıp yaratılmadığı ve Tanrısal sıfatlar problemlerinin kelâm problematiğine Hıristiyanlık aracılığıyla geçmiş olduğunu söylemektedirler. Yazarlar Hıristiyan etkisi söz konusu olduğunda bu etkilenmeyi daha kabule şayan görürken, kelâmın etkisi söz konusu olduğunda, bu türden bir etkilenmeyi kabul etmekte biraz isteksiz görünmekte ve bu muhtemel etkiyi insan doğasının benzerliğine veya ilineksel rastlantılara bağlamaktadırlar. Eleştiri getirdiğimiz bu yaklaşım, yazarların bir diğer çağdaşı olan H. Austryn Wolfson'un *Kelâm Felsefeleri* isimli eserindeki yaklaşımla kıyaslanabilir. Ayrıca kelâmın tarihsel serüveni içerisinde Mâtürîdîliğe, o da salt Mâtürîdî özelinde yalnızca iki sayfa ayrılması ve son dönem kelâmında bilinçli bir yenilenmesi için çabalayan tek kişinin Abduh⁵ olduğunun zikredilmesi (s. 123) dikkat çekmektedir.

Fârâbî, Gazâlî, İbn Haldun gibi Müslüman düşünürlerin eserleri üzerinden kelâmın ilimler tasnifindeki yerinin gösterilmeye çalışıldığı ikinci bölüm, gereğinden uzun olmakla birlikte bu uzunluk yazıya istenen katkıyı sağlamamıştır. Üçüncü bölümdeyse eserlerin yapısı, içerikleri, metodolojileri, eksi ve artı yönleri gösterilmektedir. Tarihsel seyir içerisinde, eserlerin hem metodolojik hem de içerik bakımından geçirdiği dönüşüm ve gelişimlere işaret edilmiştir. Eserleri incelerken satır aralarına Hıristiyan teolojisiyle yaptığı karşılaştırmaları da katıyor yazarlar. Bu karşılaştırmaya göre, planları itibariyle kelâm eserleri Hıristiyan teoloji eserleriyle oldukça farklıdır. Bölümde, ele aldıkları her eserin konularına göre içerik şemalarını vermeleri takdire şayandır. Bununla birlikte kelâmın gelişim seyrini akaid metinleri, mezhepler tarihi kitapları ve sonrasında kelâm kitapları şeklinde ele almaları farklı bir yaklaşım olmuştur.

İkinci kısım, biri Patristik diğeri Skolastik dönem özelinde kelâmıla Hıristiyan teolojisinin karşılaştırılmasını içermektedir. Bölümde kelâmın teşekkülünün Hıristiyanlığa göre çok daha hızlı olduğunun söylenmesine karşın, onun donmaya hazır bir bilim olduğu da söylenmektedir (s. 296). Patristik bölümün temel iki iddiasından ilki, kelâmın felsefeye temkinli yaklaşmasına karşılık Hıristiyanlığın –kendisi felsefeye nüfuz ettiği için- ona karşı olmasına gerek olmamasıdır. Diğer iddiaya göre ise Patristik için amaç tanrısal sırları

4 Yazarların çağdaşlarından olan oryantalist William Montgomery Watt'ın *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*'nde bu zafer, Sünniliğin zaferi olarak geçmektedir.

5 Sonuç kısmında Abduh için "Abduh'un Risale et-tevhid'inden bu yana, İslam dünyasında çığır açmaya aday çok büyük kelâm eserlerinin yayınlanmış olduğunu sanmıyoruz." (s. 656) denilecektir.

anlamaktır; kelâm ise dogmaların apolojetik savunusunu ele almaktadır. Skolastik çağa gelindiğinde yazarlar, "Doğru görüş yanlısı veya sapkın Yunan Patristiğinin, kelâmın ilk teşekkülü üzerinde belli bir etkisi olmuş olmasına karşılık, kelâm olgunluğa erişmiş Hıristiyan teolojisi tarafından fazla tanınmamış, hatta tanımazlıktan gelinmiştir" (s. 426) demektedirler.

Son olarak üçüncü kısımda metodolojilerinin tespiti için, Müslüman ve Hıristiyan teolojisinde iman ve akıl ilişkisiyle bilginin kaynakları ele alınmaktadır. İlk bölümde kelâmın esas varlık kaynağının onun savunmacı yapısı olduğunu söylemektedirler. Onlara göre hem kelâmı anlamak hem de ona geri dönmek ancak bu savunmacı plana dönmekle gerçekleşir (s. 462). Bununla beraber İslâm felsefesini ve onunla kelâm arasındaki ilişkiyi de mercek altına almaktadırlar. Bu itibarla İslâm felsefesinin Müslüman bir felsefe olmadığını söylüyorlar. Buradan hareketle İslâm felsefesi isimlendirmesinin yanlışlığına değinerek "Dürüst olmak gerekirse, onda sadece İslam'la gerçek bir uyum bulunan felsefi bir eserle karşılaşmamakla kalmamaktayız, önümüzde bulunan şey esas olarak İslam tarafından etkilenmiş felsefi bir araştırma bile değildir" (s. 479) demektedirler. Yazarların metinde İslâm felsefesinden bahsederken onu sürekli "Yunan tarzı İslam felsefesi" şeklinde anmaları, büyük ihtimalle bu düşüncenin sonucudur. İslâm felsefesinin bu durumuna karşılık, Thomascı felsefe hem tarih hem de kuram itibarıyla Hıristiyan bir felsefedir. Ayrıca kelâmı felsefenin ilişkileri teolojiyle felsefenin ilişkilerinden de farklıdır. Kelâm felsefeyle çatışma içerisindeyken teoloji onunla kendisi arasında bir ayırım yapmamış, felsefeyi felsefe olarak kendi içine almış ve onu hizmetinde kullandığı bir bilim olarak görmüştür. Burada zikredilmesi gereken, yazarların meseleleri Hıristiyan teolojisi ekseninde değerlendirdikleridir. Söz gelimi kelâmın felsefesi meselesinde -Hıristiyan düşüncesinde olduğu gibi- teolojiye hizmet eden bir felsefe aramaktadırlar. Buradan hareketle de kelâm metinlerinin girişindeki felsefi meseleleri yalnızca "akılsal unsurlar topluluğu" (s. 485) olarak nitelemektedirler.

Son bölüm, karşılaştırmalı incelemenin temel sonuçlarından şu iddiayı muhtevildir: Thomas, teoloji için iki işlev kabul etmiştir. Bunlar savunma ve çürütmeyle ilgili tespit ile araştırma ve aydınlatmadır. Kelâmda Thomas'ın teoloji için belirlediği bu iki işlevden sadece birinci işlev kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Ama bu savunma Hıristiyan apolojetiğinin ilkelerine göre değil kelâm apolojetiğinin kendi ilkelerine göre yapılmıştır. Buna ilaveten yazarlar, bölümde gerçekleştirdikleri karşılaştırmaların iki hususu aydınlattıklarını düşünmektedirler: Kelâmın Hıristiyan teolojisinin eşdeğeri olmasını isteme arzusunun yanlışlığı ve farklı arka plana sahip şeyleri yöntem yetersizliği veya eksikliği olarak görmemenin gerekliliği.

"Gelecekle İlgili Perspektifler" başlığını taşıyan sonuç bölümünde ise kelâmın bugünkü durumuna, içinde bulunduğu durumun nedenlerine, onu

canlandırmak için yapılması gerekenlere ve bu süreçte yardımcı olabilecek etkenlere işaret edilmektedir. Bunlar arasında özellikle zikre değer olanlardan ilki, Hıristiyan teolojisinin problemleriyle yapılan karşılaştırmanın, kelâmın güncel problemlerini aydınlatabileceği söylemidir. Diğeri de kelâmın günümüzdeki krizinin ancak apolojetik bir ilim olduğunun idrakiyle çözülebileceği iddiasıdır.

Kitabın temelde ulaşmaya çalıştığı neticelerden biri, hem Hıristiyan teologlarının hem de kelâmcıların geçmişteki ve günümüzdeki araştırma ve tartışmaları incelemekle fayda sağlayacaklarıdır. Ancak kitap içerisinde bu türden bir diyalogun mahiyetine ve keyfiyetine ilişkin tam bir açıklama yapılmamıştır. Zira metin içerisinde daha çok ikisi arasındaki farklılıklara odaklanılmıştır. Spesifik benzerlikler yahut açık farklılıklar üzerinden yapılan karşılaştırmaların, bu sonuca ulaşmayı gerekli kılmadığı söylenebilir.

Metin boyunca yazarlar, mütemadiyen kelâm ile Hıristiyanlık arasında ilk bakışta veya aceleyle kurulabilecek benzerlikten veya ulaşılacak eşdeğerlikten kaçınılması gerektiğini belirtmektedirler. Zira bu ve benzeri tespitler onlara göre arka plan hesaba katılmadan, aralarındaki temel farklılıklar dikkate alınmadan yapılmaktadır. Söz gelimi ilk bakışta, kelâmdaki bilginin vasıtalarını Katolik düşüncesindeki "yerler"e, Kur'ân'ı Kitab-ı Mukaddes'e, hadisi Havarilerin geleneğine, icmâyı deklaratif yerlere, akılsal bilgi ve kanutları teolojideki "ek yerler"e benzetmek mümkündür. Ama yazarlar, bu düşünme tarzının kelâmı yanlış yorumlamak, onu tahrif etmek anlamına geldiğini görüyorlardı.

Nihai olarak kitap, iki alan arasındaki bu karşılaştırmanın hem Hıristiyan teolojisine hem de kelâma hizmet edeceğini söylemektedir. Buna ek olarak gerçekleşecek diyalog sayesinde kelâmın, evrensel teoloji alanına girebileceği de ifade edilmektedir. Bu görüşe göre kelâm, "dar Müslüman çerçeve içinde sadece uzmanları ilgilendiren bir şey olmaktan çıkabilir" (s. 28). Hıristiyan teolojisi ise bu vesileyle kendi metodolojisi üzerinde düşünebilir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken, geleneksel anlayışta kelâmın zaten havasla sınırlandırılması gereken bir disiplin olduğunun kabul edilmiş olduğudur.

Eserin takip ettiği çizgi göz önüne alındığında o, İslâm'da Sünni kelâmını, Hıristiyanlıkta Katolik teolojisini merkeze almıştır. Yazarlar konunun genişliğinden ötürü kendilerini ana akım kelâm geleneğiyle sınırlandırmışlardır. Her ne kadar metin içerisinde Mu'tezile'nin ve felâsifenin görüşlerine ara ara yer vermiş olsalar da temelde Eş'arî çizgiyi takip etmişlerdir. Bununla beraber metin yoğun dipnot kullanımına sahiptir. Bu dipnotlar, atf bilgilerinin içermekle birlikte daha çok bilgi verme ve yönlendirme amacına matuftur. Özellikle yönlendirme dipnotları dikkat çekmektedir. Zira yazarlar okuru sürekli olarak klasikleşmiş çalışmalara, adı geçen kavram, mesele ve tartışmaya yönelik yapılan veya yapılmakta olan çalışmalara yönlendirmektedir. Kelâm ta-

rihini ele aldığı bölümde yararlanılan kaynaklar göz önüne alındığında, onların birinci el kaynaklar yerine, konuyla alakalı çalışma yapan şarkiyatçıların kitaplarının daha ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Kitap çeşitli yönlerden okuyucu için zor bir metindir. Karşılaşılan zorluklardan ilki mütercimmin tercih ettiği, çok temel bazı kavramları dahi belirsizleştiren transkripsiyon sistemidir. "... burada quia'ya dayanan akıl yürütme, quia deliliyle propter quid'a dayanan akıl yürütme, propter quid delili arasında bir yerde bulunmaktayız" (s. 540) örneğinde görüldüğü gibi eserde bazı Latince ifadelerin olduğu gibi bırakılmış olması okumayı ve anlamayı zorlaştıran bir diğer husustur. Daha ilgi çekici olan diğer bir zorluk ise alanda yaygınlık kazanmış terimler yerine farklı kavramsallaştırmalara gidilmiş olmasıdır. Buna örnek olarak; hâdis yerine olumsal, mütekkaddimûn ve müteah-hirûn yerine eskiler ve yeniler, şeriat yerine hukuki-dinsel, ibadet yerine eser gibi ifadelerin kullanılması sayılabilir. (Ayrıca örneğin "mürsel hadis" yerine "gevşek hadis" denilmesi zorluk bakımından olmasa da literatüre uygunluk açısından daha başka problemlere işaret etmektedir.) Metinde "Hiçbir şey daha az kesin olmamakla birlikte bu mümkündür." (s. 295) gibi oldukça zorlayıcı ifadelerin yanında, "Tanrı'nın kelâmına çıplak olarak iman etmek" (s. 22) ve "İçinde satır aralarında tutkunun fokurtusunu fark ettiğimiz küçük bir inceleme olan İbâne..." (s. 90) şeklinde ilginç ifade tarzlarına rastlanmaktadır. Ek olarak eserde karışık bazı cümle yapılarıyla (s. 507) uzun ve kompleks cümleler (s. 287) de dikkat çekmektedir. Bununla birlikte basımdan kaynaklanan çeşitli yazım yanlışlarının bulunduğu da burada zikredilebilir.⁶

Metnin geneli göz önüne alındığında, yazarların değerlendirmelerinin, tespitlerinin ve iddialarının doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Hıristiyan teolojisiyle ilgili en azından giriş düzeyinde bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Zira yazarlar ele aldıkları düşünürün ve düşüncelerinin, okulların ve kuramlarının bilindiğini varsayarak (s. 266) meseleyi incelemekte ve karşılaştırmayı bunun üzerinden yapmaktadır. Dolayısıyla kelâm ve Hıristiyan teolojisi arasındaki mukayesenin doğru idraki, bir yerde teolojiye yönelik malumata bağlanmaktadır, bu da metni okuyucu için zorlaştırmaktadır. *İslam Teolojisine Giriş* kitabını, her iki alan için bir giriş kitabı olmaktan ziyade bu türden çalışmalara bir giriş olarak görmek daha doğru olacaktır. Sonuç olarak ise metin, hem kelâm ve felsefeyle alakalı hem de onların Hıristiyan teolojisiyle mukayesesıyla alakalı dikkat çekici tespitler içermektedir. Bununla birlikte, temel hedefi iki alan arasında diyalog kurmayı sağlamak olan bu metin, tesis edilecek diyalog çalışmalarının ilk adımı olarak değerlendirilebilir.

6 16 - 61 - 84 - 89 - 118 - 235 - 238 - 249 - 254 - 255 - 268 - 271 - 290 - 311 - 357 - 375 - 377 - 427 - 428 - 432 - 443 - 444 - 468 - 489 - 494 - 506 - 564 - 597 - 633- 651 - 672.